Scientific quarterly (scientific-research article) of Islamic world political research
Vol. 12, No. 4, Winter 2022, 109-133
DOI: 10.21859/priw-120405

Backgrounds and challenges of economic relations between Iran and Turkey (2000-2020)

Reza Shirzadi[1], Mohamad Porghorban[2], Bahman Heidari[3]

Date received: 2022/12/18 **Date of acceptance**:2022/12/22

Abstract

Iran-Turkey relations have a long history. Both have a special strategic position in the region. Iran-Turkey relations are a mixture of competition and cooperation Bilateral, but stable in recent years. In general, the reason for the conflicting behaviors of these two countries can be divided into two categories. First, the two countries have conflicting views on strategic issues in the Middle East and the Caucasus. The two countries, due to the differences in the nature of their governments, try to create and maintain a balance of power with each other, and with any factor such as Iran's nuclearization or strengthening strategic relations between Israel and the United States. The present study examines the contexts and challenges of economic relations in Iran and Turkey between 2000 and 2020. The external factor includes the increase of sanctions against iran by the United States. Nevertheless, the main part of Iran's exports to Turkey, which is natural gas, is still going on ". Internal factors, such as the two countries' competition for the development of their markets in Central Asia, have benefited Iran and Turkey from bilateral trade, which has stabilized their political relations. The research findings show that despite the serious strategic

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

2. Assistant Professor, Department of Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran(responsible Author) , mhpor@yahoo.com

3. Master of International Relations, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA..

conflicts between Iran and Turkey in the region, but due to the expansion of bilateral economic relations and the priority of the economy for each of these two countries separately, political tensions have not only increased.

Keywords: economic relations, conflict management, Iran, Turkey, bilateral cooperation.

پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام
فصلنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی) پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال دوازدهم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۳۳-۱۰۹

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۲۰۴۰۵

زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی ایران و ترکیه (۲۰۰۰-۲۰۲۰)

رضا شیرزادی[۱]
محمد پورقربان[۲]
بهمن حیدری[۳]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۷

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

چکیده

روابط اقتصادی ایران و ترکیه دارای پیشینه‌ي طولانی است. این دو کشور به دلیل همجواري، روابط گسترده سیاسی و اقتصادي با یکدیگر داشته‌اند. هر دو از موقعیت استراتژیک برخوردارند. طی سال‌های اخیر مناسبات ایران و ترکیه آمیزه‌ای از رقابت و همکاری‌های دوجانبه، بوده است. دلیل اختلافات بعضاً پیش آمده بین دو کشور را می‌توان ابتدا در نگاه متفاوت و بعضاً متعارض آنها نسبت به مسائل راهبردی منطقه‌ی خاورمیانه و قفقاز دانست. همچنین، دو کشور، سعی در حفظ موازنه قدرت با یکدیگر دارند و با هر عاملی مثل هسته‌ای شدن ایران یا تقویت روابط راهبردی بین اسرائیل و آمریکا با ترکیه، مخالفت می‌کنند. پژوهش حاضر درصدد بررسی زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی دو کشور طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ است. بررسی‌ها نشان می‌دهد زمینه‌ها و چالش‌های موجود در روابط تجاری دو کشور به دو بخش خارجی و داخلی قابل تقسیم‌اند: عامل خارجی شامل افزایش تحریم‌ها علیه ایران از سوی آمریکا است، که با این وجود، بخش اصلی صادرات ایران به ترکیه که گاز طبیعی بوده، با نوساناتی همچنان در جریان است. عامل داخلی، منتفع شدن ایران و ترکیه از تجارت دو جانبه می‌باشد که باعث پایداری روابط سیاسی آن‌ها نیز شده است. روش پژوهش، توصیفی- تبیینی و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است. علی‌رغم تعارضات راهبردی ایران و ترکیه در منطقه، با اهمیت و اولویت یافتن موضوع اقتصاد برای دو کشور، تنش‌های سیاسی نه تنها بیشتر نشده، بلکه هردو کشور از منازعات دوجانبه دوری کرده‌اند و مناسبات دیپلماتیک دوجانبه نیز در این سال‌ها در حال گسترش بوده است.

واژه‌های کلیدی: روابط اقتصادی، مدیریت منازعه، ایران، ترکیه، همکاری دوجانبه.

---

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران shirzadi2020@yahoo.com
۲. استادیار گروه علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران (نویسنده مسئول) mhpor@yahoo.com
۳. کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران
BAHMANHEIDARY85@GMAIL.COM

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

مقدمه

ترکیه از مهمترین همسایگان ایران است که همواره در طول تاریخ به دلیل مراودات و منازعات گوناگون در زمینه‌های سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اقتصادی، در سیاست خارجی ایران مورد توجه جدی بوده است. روابط اقتصادی دو کشور دارای فراز و نشیب‌ها و پیشینه‌ای طولانی است. در عین حال، هر دو کشور به دلیل همجواری؛ روابط گسترده اقتصادی و سیاسی داشته، و از موقعیت استراتژیک در منطقه برخوردارند. ایران پل ارتباطی ترکیه به شرق، و ترکیه پل ارتباطی ایران به غرب است و این امر، دو کشور را در موقعیت مناسبی برای تأثیرگذاری بر منطقه قرار داده است. مناسبات ایران و ترکیه طی سال‌های اخیر آمیزه‌ای از رقابت، اختلاف و همکاری‌های دوجانبه بوده است. رفتارهای منازعه‌آمیز از سوی دو کشور، عمدتاً به چند دلیل بوده است: ابتدا این که دو کشور نسبت به مسائل راهبردی منطقه‌ی خاورمیانه و قفقاز نگاهی متفاوت و بعضاً متعارض دارند. ایران و ترکیه سعی می‌کنند خلاء قدرت ناشی از بهار عربی را با به روی کارآوردن نیروهای وابسته به خود پر کنند و از سوی دیگر، بر منابع انرژی، راه‌های ترانزیتی استراتژیک و بازارهای منطقه قفقاز و حوزه دریای خزر تسلط یابند. همچنین این دو کشور، سعی در ایجاد و حفظ نوعی موازنه قدرت با یکدیگر دارند.

در سال‌های اخیر به خصوص از سال ۲۰۰۲ با روی کار آمدن حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه، هرچند ایران و ترکیه در پی افزایش نفوذ خود در منطقه هستند، اما تحولات روابط دو کشور حاکی از آن است که روابطی نسبتاً پایدار و مبتنی بر همکاری را تجربه کرده‌اند. دو کشور علی‌رغم اختلافاتی از جمله در زمینه‌های پیوند راهبردی ترکیه و آمریکا و اسرائیل، درگیری‌های ایدئولوژیک، نوع نگاه متفاوت نسبت به موضوع فلسطین، سوریه و عراق و همچنین موضوع انرژی، توانسته‌اند طی قریب دو دهه گذشته مناسبات اقتصادی و سیاسی خود را حفظ کنند. با توجه به نظریه‌ی وابستگی متقابل، می‌توان بین رابطه‌ی اقتصادی و مناسبات سیاسی نوعی همبستگی یافت. زمانی که مبادلات میان کشورها گسترش می‌یابد، وابستگی آنها به یکدیگر بیشتر شده، و در نتیجه رغبت آنان به منازعه کاهش می‌یابد. همچنین اولویّت دادن کشورها به اقتصاد باعث اهمیت یافتن ثبات و در نتیجه، پرهیز از تنش با یکدیگر می‌شود. این متغیّر را می‌توان در شاخص‌های کلان تجارت، میزان سرمایه‌گذاری، گردشگری، شاخص توسعه‌ی انسانی، تولید ناخالص داخلی و... نشان داد. روابط دیپلماتیک ایران و ترکیه در طول سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۰ به موازات گسترش روابط اقتصادی، به طور مداوم گسترش یافته است و مقامات عالی‌رتبه دو کشور سالانه در چارچوب دیدارهای دوجانبه و همکاری-های منطقه‌ای و سازمانی نظیر اجلاس اکو با یکدیگر دیدار داشته‌اند. این دیدارها نشان دهنده‌ی پایداری در روابط اقتصادی دو کشور است.

امروزه مجموعه تحولات داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی در ایران و ترکیه سبب گردیده، فصل جدیدی در روابـط دو کشور گشوده شود. از سویی حضور ترکیه در حوزة آسیای مرکزی و قفقاز که به نوعی حوزة فرهنگی و تمدنی ایران است و تحولات خاورمیانه عربی و قدرت‌گیری اسلام‌گرایان در ترکیه و خیزش آنها برای ایفای نقش برادر بزرگتر برای کشورهای اسلامی و عربی که نشان از جسـتجوی منافع در حوزه جغرافیای فرهنگی و تاریخی ترک‌ها دارد، و از سوی دیگر، تحریم‌های غرب علیه ایران و نیز موضوع هسته-ای ایران که منجر به تشدید هجمه غرب شده اسـت و نقش ترکیه به عنوان میانجی در مسائل بین ایران و غرب و تجربه چرخش موضع ناگهانی ترک‌ها در جریانات اخیر خاورمیانه عربی و دوستی ترکیه با کشورهای متخاصم و متعارض با ایران، عضـویت ایـن کشور در ناتو و وجود پایگاه نظامی ناتو در این کشور، همگی نشانه‌هایی هستند که روابط ایران و ترکیه با شرایط موجود بین‌المللی نمی‌تواند به اعتماد و همسویی دو جانبه ختم شود. از آنجا که وظیفه اصلی دیپلماسی، حفظ منافع کشور در روابط با کشورها و توسعه روابط با آنان است و همسایگان در این میان جایگاهی ویژه دارند، و با توجه به این که روابط تاریخی دو کشور ایران و ترکیه جز در مقاطعی، عمدتاً دچار تنش و منازعه بوده، در این مقاله سعی می‌شود با درک ضرورتِ پرداختن به موضوع همگرایی و روابط ایران با کشورهای همسایه و گـره زدن منافع کشور با منافع همسایگان جهت خنثی نمودن تهدیدات خارجی، بـه بررسـی تأثیر روابـط اقتصـادی بـر همگرایی دو کشور، از دریچه اقتصاد به دیپلماسی و روابط خارجی نگریسته شود. بنابراین، هدف مقاله حاضر بررسی تأثیر روابط اقتصادی بر همگرایی ایران و ترکیه می‌باشد. از این رو، دغدغه اصلی، بررسی و تحلیل زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی ایران و ترکیه (۲۰۰۰-۲۰۲۰) است. در این رابطه، پرسشی که مطرح می‌شود، این است که زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی ایران و ترکیه کدام‌اند؟ به نظر می‌رسد زمینه‌ها و چالش‌های موجود در روابط تجاری دو کشور به ترتیب عبارتند از: زمینه‌ها؛ همجواری مرزی، نیاز به توسعه، موضوعات مشترک امنیتی، مسلمان بودن دو کشور، و چالش‌ها؛ تحریم‌ها علیه ایران، تفاوت در اهداف راهبردی، رقابت ایدئولوژیک، سیاسی، و اقتصادی برای گسترش بازارهای خود در آسیای میانه و خلیج فارس. علی‌رغم اختلافات راهبردی ایران و ترکیه در منطقه، به دلیل گسترش روابط اقتصادی دو جانبه و اولویّت یافتن موضوع اقتصاد برای هر یک از این دو کشور، تنش‌های سیاسی نه تنها بیشتر نشده، بلکه هردو کشور از منازعات دوجانبه دوری کرده‌اند و همچنین مناسبات دیپلماتیک دوجانبه در تمامی این سال‌ها حفظ شده است.

در این مقاله، روش پژوهش، توصیفی- تبیینی، و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است. در

خصوص پیشینه پژوهش، لازم به ذکر است که تحقیقی کاملاً منطبق با موضوع حاضر، وجود ندارد اما تحقیقاتی به صورت پراکنده موجود هستند که هر یک به جنبه‌هایی از موضوع پرداخته‌اند. نوآوری تحقیق حاضر این است که تاکنون پژوهشی که در آن به بررسی زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی در ایران و ترکیه (۲۰۰۰-۲۰۲۰) پرداخته باشد، صورت نگرفته، لذا این پژوهش از منظر موضوع و گستره زمانی، بدیع است.

۱- همکاری و همگرایی در روابط بین‌الملل

نظریه‌های روابط بین‌الملل را در یک تقسیم‌بندی می‌توان تحت سه مقوله دسته‌بندی کرد: نخست، نظریه‌های همکاری که شامل تبیین روابط و رفتار دولتها بر اساس فرضیه همکاری است. تئوری‌های همگرایی، کارکردگرایی، وابستگی متقابل، تحقیقات صلح، ارتباطات و... از این زمره‌اند. دوم، نظریه‌های کشمکش و منازعه که شامل نظریه‌های تحلیل منازعه، بازدارندگی، توزان قوا و بازی‌ها است. سوم، نظریه‌های نظام بین‌الملل، شامل نظریه‌های سیستم‌ها و وابستگی (راما ملکوته و نارسیها رائو، ۱۳۶۸: ۱۳۷).

مسائلی مانند بی‌کفایتی و نارسایی نظام‌های سیاسی منفرد در جلوگیری از جنگ‌های خانمان سوز، گسترش روز افزون تجارت و ارتباطات بین‌المللی، جهانی شدن و گسترش همبستگی‌های اقتصادی، روند جهانشمولی حقوق بشر، افزایش مسائل جهانی مانند آلودگی محیط زیست، ضرورت مبارزه با تروریسم و سلاح‌های کشتار جمعی و... منجر به رویکرد دولت‌ها برای تأسیس بیش از پیش نهادها و سازمانهای بین‌المللی، فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای شده است. دو وجه تأسیس و حیات این سازمانها را می‌توان دستیابی به صلح و امنیت و همکاری دانست. کشورها به قصد اتحاد سیاسی، اقتصادی، دفاعی برای ائتلاف گردهم می‌آیند تا حداکثر منافع مورد نظر خود را تأمین نمایند. اتحادها از مجموعه‌ای از منافع کشورها بروز می-کنند؛ که ممکن است مکمل یا مشابه یکدیگر باشند، اما دستیابی به آنها نیازمند هماهنگی کشورها است (بیلیس و دیگران، ۱۳۷۳: ۲۴۳).

«همگرایی[1]» در مقابل «واگرایی[2]» قرار دارد و به لحاظ مفهومی عبارت است از تقرّب و نزدیک شدن افراد به سمت نقطه‌ای مشخص که معمولاً به عنوان هدف مشترك آنان شناخته می‌شود و در برابر آن، واگرایی عبارت است از تفکیک و جدایی از همدیگر و دور شدن آنها از هدف مشترك و حرکت به سوی هدف‌های خاص (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷۳). همگرایی منطقه‌ای به معنی درهم آمیزی سیاسی- اقتصادی

1. integration
2. disintegration

و استراتژیک کشورها در منطقه‌ای ویژه برای پدید آوردن یک نظام منطقه‌ای یکپارچه است. بهترین مثال برای گروه‌بندی منطقه‌ای؛ آ. سه. آن، نفتا، و برای همگرایی منطقه‌ای؛ اتحادیه اروپا می‌باشد(مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۲۰۴). ارنست هاس، پایه‌گذار نظریه همگرایی، همگرایی را پروسه‌ای می‌داند که به وسیله آن، رهبران سیاسی چند کشور مختلف متقاعد می‌شوند وفاداری، انتظارات و فعالیت‌های سیاسی‌شان را به سمت مرکز جدیدی که نهادهایش از اختیارات قانونی برخوردار باشند، سوق دهند(سیف‌زاده، ۱۳۶۸: ۱۹۱). در مقابل، واگرایی فرآیندی است که طی آن، واحدهای سیاسی و دولتها از همدیگر دور شده، و زمینه بحران و جنگ حاکم می‌گردد(قوام، ۱۳۸۹: ۲۶۲). فرآیند همگرایی و واگرایی در ارتباط با بازیگران سیاسی و دولت‌ها، از احساس و درك هدف مشترك و یا برعکس آن، اهداف و منافع متعارض شروع می‌شود و با تداوم آن، نیروهای اصلی و یا تسهیل کننده به تقویت روند کمک نموده، تا فرآیند را کامل نمایند. مرحله پایانی فرایندهای مزبور را یکپارچگی با پیامدهایی چون امنیت، صلح و توسعه، و یا برعکس تجزیه با پیامدهایی چون تنش، جنگ و توسعه‌نیافتگی تشکیل می‌دهد(کاظمی، ۱۳۷۰: ۳). همگرایی ضرورتاً به ادغام واحدهای سیاسی منجر نمی‌شود، اما رفع اختلافات سیاسی و افزایش همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه می‌تواند زمینهٔ تشکیل سازمان‌های فراملی و در نهایت، ادغام واحدهای سیاسی را فراهم کند. عمده‌ترین عوامل و ویژگی-های همگرایی عبارتند از:

۱- ویژگی‌های مشترك فرهنگی- تاریخی: مانند زبان، تجربه تاریخی، ایدئولوژی، دین و مذهب، نژاد، قومیت، خاندان و آداب و رسوم مشترك؛

۲- وحدت طبیعی و جغرافیایی و برخورداری از واحدهای جغرافیایی متمایز و یکپارچه نظیر شبه جزیره، خلیج، فلات، قاره، دریا، شبه قاره و... مانند اتحادیه پاسفیک، نفتا، وحدت آفریقا؛

۳- تهدید مشترك اعم از تهدید امنیتی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و.... ؛

۴- علایق و منافع مشترك: مانند گروه هشت، بازار مشترك اروپا، اوپک و ..... ؛

۵- نیازها و وابستگی‌های متقابل در زمینه‌های مختلف: مانند آ.سه. آن، اکو و ...؛

۶- قدرت مسلط نیروهای سیاسی و ژئوپلیتیک که نقش تأسیس و رهبری همگرایی را به عهده می‌گیرند مانند کشورهای استعمارگر، قدرتهای جهانی و منطقه‌ای(کشورهای مشترك المنافع انگلیس، CIS و...)؛

۷- روابط عاطفی و سیاسی رهبران کشورها مانند فدراسیون امارات متحده عربی؛

۸- وابستگی‌های تمدنی مانند تمدن اسلامی، اروپایی، اسلاوی و...؛

زمینه‌ها و عوامل مذکور به صورت انفرادی یا ترکیبی تأثیر تعیین کننده‌ای بر شکل‌گیری فرآیند همگرایی و پدیدار شدن تشکّل‌های بین‌المللی و منطقه‌ای دارند(حافظ نیا، ۱۳۷۹: ۵۸-۵۷).

یکی از جدی‌ترین نمودهای همگرایی در دوران معاصر، در حوزه اقتصاد است. همگرایی اقتصادی براساس دو اصل" تجارت آزاد" و "رفاه" باعث شده است که اکثر کشورها، شرکت‌ها و گروه‌های اقتصادی بدون توجه به اختلافات و تفاوت‌ها با هم همکاری داشته باشند و در راستای تجارت آزاد، مرزهای خود را به روی دیگر بگشایند. دولت‌ها سعی می‌کنند پیوستگی اقتصادی، تجاری و مبادلات کالایی و ارزی خود را با دیگر کشورها افزایش دهند. در دنیای کنونی رفاه با تجارت به دست می‌آید. موفقیت و تداوم در همگرایی اقتصادی باعث تسرّی در دیگر حوزه‌ها می‌شود. بدین مفهوم که اگر کشورها بتوانند در حوزه اقتصاد با هم پیوستگی یابند، همگرایی در حوزه مسائل اجتماعی و سیاسی نیز رخ می‌دهد.

۲- پیشینه‌ی روابط ایران و ترکیه

روابط ایـران و ترکیه به دوره‌های طولانی تاریخی باز می‌گردد. در عین حال، شاهد روابط سیاسی متزلزل و پر فراز و نشیب و جنگ‌های متناوب بین آنها بوده‌ایم. با وجود تنش‌های سیاسی زیاد بین آنها؛ امضاء ده‌ها مقاوله‌نامه، معاهده و قرارداد فی‌مابین، حاکی از علاقه طرفین به گسترش روابط بوده، و با توجه به این که همواره هر دو به عنوان دو قدرت تأثیرگذار بعضاً جهانی و همواره منطقه‌ای مطرح بوده‌اند، در تقویت و یا تضعیف ثبات و امنیت در این مجموعه امنیتی منطقه‌ای نقش بسزایی داشته‌اند.

با به قدرت رسیدن شاه اسماعیل صفوی در سال ۱۰۵۲م در تبریز بود که برای متحد کردن طوایف مختلـف در طـول سـیزده سال با انجام جنگ‌های مختلف و انتخاب مذهب شیعی توانست بار دیگر وحدت و تمامیت ارضی را برای ایران به ارمغان بیاورد. از این تاریخ به بعد بود که روابط سیاسی و بازرگانی ایران با دولت‌های خارجی نظم یافت و اعزام سـفیر بـه دربـار سـلاطین خارجی و پذیرفتن سفرای بیگانه مرسوم گردید(هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۵: ۴-۲). در عین حال، همواره درگیری‌هایی به بهانه اختلاف مذهبی بین دو کشور رخ می‌داد از جمله جنگ چالدران در ۲۳ اوت ۱۵۱۴م در دشت چالداران بـرای جلوگیری از گسـترش و نفوذ شیعه اثنی عشری و تسخیر مناطق کُردنشین شمال غربی ایران بین دو کشور روی داد. وجود جنگ‌های متعدد بعدی بین این دو امپراطور سبب خستگی دو کشور گردید که منجر به انعقاد معاهده صلح آماسیه بین دو کشور در ۲۹ مه سال ۱۵۵۵م گردید که اولین معاهده صلح دو امپراطوری بـود(ابوالقاسمی و اردوش، ۱۳۷۸: ۸۵). از اواخر قرن ۱۶م، عثمانی‌ها طی پیمان صلح

بخارست با روس‌ها متعهد شدند که به سپاهیان روس که در حال جنـگ با ایران بودنـد، مهمات و آذوقه برسانند که افشای این موضوع بار دیگر باعث تیره شدن روابط دو کشور و جنگ‌های محدود شد. پس از آن نیز روابط دو کشـور همراه با بی‌اعتمادی و جنگ-های خونین بود(پارسانژاد، ۱۳۸۴: ۱۹). فروپاشی صفویان در ابتدای قرن ۱۸م باعث تهاجم روس‌ها و عثمانی‌ها به ایران شد و با قدرت گرفتن سلسله قاجاریه، روابط این دو کشور همسایه تا حدی بهبود یافت و آخرین جنگی که بین دو کشور ایران و عثمانی روی داد، در زمان فتحعلی شاه قاجار بود که با تحریک تزار روسیه، عباس میرزا به عثمانی حمله کرد اما چون هیچ‌یک از آنها توان جنگ‌های طولانی را نداشتند، با وسـاطت انگلستان معاهده صلح ارزروم را در ۱۲ جولای ۱۸۲۳م امضاء نمودند(ابوالقاسمی و اردوش، ۱۳۷۸: ۸۷). مهمتـرین موضـوعات مورد اختلاف ایران و ترکیه در قرن ۱۹ تا آغاز شروع جنگ جهانی اول شامل مسئله زوّار ایرانی، مسئله پناهندگان و ابهاماتی بود که در مورد سرحدات وجود داشت. دولـت عثمـانی در سـال ۱۸۳۵م بـا تأسیس سفارت خود در تهران، روابط سیاسی خود را با ایران به طور رسمی بر قرار کرد، ایران نیز متقابلاً در ماه اوت سال ۱۸۵۱م به دستور امیر کبیر صدر اعظم وقت ایران، سفارتخانه‌ای در شهر استانبول تأسیس کرد و برای این منظور حاج میرزا احمدخان از منشی‌های وزارت خارجه را بعنوان اولین کاردار ایران به استانبول فرستاد(ازغندی، ۱۳۸۲: ۲۷). جنگ جهانی اول در ماه اوت ۱۹۱۴ آغاز شد، در نوامبر ۱۹۱۸ به پایان رسید و باعث انقراض امپراطوری عثمانی و تأسیس کشور جدید ترکیه گردید. بر این اساس، در تاریخ ۲۹ اکتبـر سال ۱۹۲۳ حکومت جمهوری اعلام و مصطفی کمال پاشا (آتاتورك) به ریاست جمهوری این کشور منصوب گردید. پهلوی اول در سال ۱۳۱۳ق، با دعوت رئیس جمهوری آن کشور از کشور ترکیه بازدید کرد و اندکی پس از این مسافرت، آتاتورك بزرگ‌ترین منبع الهام وی شد(بنی‌احمد، ۱۳۸۰: ۴۱۷). در چندماه آینده در همان سال قرار بود، رئیس جمهور ترکیه به ایران مسافرت کند، اما مسافرت آتاتورك به ایران به علت بیماری وی به تعویق افتاد و جامه عمل نپوشید(نفیسی، ۱۳۴۵: ۱۵۰). اختلافات ایران و ترکیه در دوره حاکمیت رضاشاه و آتاتورك، به ویژه در دهه اول آن، بسیار چشمگیر بود. بیشتر این اختلافات به خاطر مسائل مرزی بود: شورش کردها و مسئله فعالیت‌های گسترده و مستمر آن‌ها و نیز تبلیغات گسترده پان ترکیسم به ویژه در سال‌های آغازین جمهوری ترکیه(دهنوی، ۱۳۸۶: ۱-۵). با این حال، عهدنامه‌های مهم بین ایران و ترکیه در دوره پهلوی اول عبارت بودند از: پیمان سعدآباد، عهدنامه مرزی ودادیه و تأمینیه ایران با ترکیه، قرارداد سرحدی ایران و ترکیه، عهدنامه مودت ایران و ترکیه(پسیان و معتضد، ۱۳۷۷: ۴۳۳ - ۴۳۵).

در دوره پهلوی دوم(۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷) اگرچه روابط دو کشور ایران و ترکیه بر پایه هم پیمانی با غرب و امریکا بنا نهاده شده بود؛ اما فراز و فرودهایی هم داشت. به عنوان نمونه در مورد عبور کامیون‌های ایرانی از قلمرو ترکیه نارضایتی‌هایی وجود داشت و ترکیه در زمینه‌ی ترانزیت کامیون‌های ایرانی و یا به هنگام ورود آنان به ترکیه مشکلات و موانعی را ایجاد می‌کرد(دهنوی، پیشین، ۲۵). پهلوی دوم با توجه به وجود تمایل و گرایش پان ترکیسم در ترکیه، در قبال مناطق آذری‌نشین ایران نسبت به ترکیه احساس بی‌اعتمادی می-کرد(فردوست، ۱۳۸۲: ۳۸۰). علی‌رغم وجود چنین نگرشی از سوی زمامداران آن عصر نسبت به ترکیه و کارشکنی‌های ترکیه در امر تجارت با ایران، دو کشور در قریب چهل سال حکومت پهلوی دوم گام‌های اساسی را در جهت توسعه پیوندهای سیاسی و نظامی و اقتصادی را برداشتند که عبارتند از: انعقاد پیمان بغداد در سال ۱۳۳۴ه.ش، انعقاد پیمان سنتو در سال ۱۳۳۸ ه.ش، تشکیل سازمان توسعه و عمران منطقه‌ای موسوم به آر.سی.دی در سال ۱۳۴۳ه.ش (مدنی، ۱۳۸۰: ۳۱۵). در این دوره حدود ۳۰ توافق‌نامه و قرارداد پروتکل و صورت جلسه میان دو کشور به امضاء رسید که موضوعات اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی را شامل می‌شد. همچنین کمیسیون مشترك اقتصادی ایران و ترکیه در سال ۱۳۵۴ه.ش بـه منظور تقویت همکاری‌های نزدیک در زمینه‌های فنی و اقتصادی فعال شد. روابط ایران با ترکیه در این دوره بیشتر تحت تأثیر پیمان‌های فوق، و امریکا به عنوان ابرقدرت جهانی بود(هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۵: ۱۹۸-۲۰۲).

در دوره پس از انقلاب اسلامی، مؤلفهٔ اقتصادی تعیین‌کننده روابط بین دو کشور می‌باشد. نکته مهم در شکل‌گیری و تقویت این نوع روابط، وضعیت وخیم اقتصادی ترکیه در دهه‌های ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ش است که مصادف با اواخر سلسله پهلوی و دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی بود. بی‌ثباتی اقتصادی که این کشور با آن دست به گریبان بود، باعث گردید که این کشور سعی کند از ظرفیت‌های بالقوه اقتصاد ایران برای تأمین منافع ملی خـود استفاده کند و از سوی دیگر تحـریم کشورهای غربی و جنگ تحمیلی این رابطه را تداوم داده، و میل به گسترش ابعاد اقتصادی آن را دو سویه نماید. در دوره پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، ابتدا به دلیل تفاوت‌ها در مواضع دو دولت، روابط اقتصادی ایران و ترکیه با رکود مواجه شد ولی پس از واقعه گروگان‌گیری و تحریم اقتصادی ایران، به دلیل عدم شرکت ترکیه در تـحریم مذکور، روابط دو کشور تاحدودی رو به بهبودی نهاد. بنابراین، از سال ۱۹۸۰ فصل جدیدی در روابط اقتصادی دو کشور گشوده شد.

پس از آغاز جنگ تحمیلی و با تشدید محاصره اقتصادی بلوك غرب، مبـادلات اقتصـادی دو کشـور

بـه مقدار زیادی افزایش یافت به طوری که واردات ایران از ترکیه در سال ۱۳۵۹ به ۱۲۷ میلیون دلار و حدود ۱۰ برابر سال ۱۳۵۷ رسید و در ۲۸ فروردین ۱۳۶۰ بنا به پیشنهاد ترکیه، وزیر بازرگانی آن کشور در رأس هیأتی بـه ایران آمد و مذاکراتی بـا وزیـر بازرگانی وقت به عمل آورد که منجر به امضاء یادداشت تفاهم مورخ ۲۲ آوریل ۱۹۸۱ گردید و به موجب آن واردات ایران از ترکیه در سال ۱۳۶۰ به ۳۴۷ میلیون دلار رسید. میزان نفت صادراتی به ترکیه نیز ۳/۵ میلیون تن شد. در سال ۱۳۶۱ واردات ایران از ترکیه به حدود ۸۹۵ میلیون دلار افزایش پیدا کرد که نسبت بـه سال قبـل حـدود ۱۶۰٪ افـزایش داشت. گسترش روابط تجاری دو کشور با استقبال زیاد بخش خصوصی و دولتی ترکیه مواجه، و در این سال ایران به عنوان اولین واردکننده‌ی کالا از ترکیه شناخته شد. با افزایش مبادلات دو کشور، در فروردین ۱۳۶۲ اولین کمیسیون مشترك اقتصادی دو کشور در آنکارا تشکیل شد و در سال‌های بعد هم ادامه یافت. در اواخر سال ۱۹۸۶ وزیر نفت، براساس دعوت مقامات ترکیه، به آن کشور عزیمت نمود و علاوه بر تعیین قیمت نفت، بر فروش حدود ۶ میلیون تن نفت خام به ترکیه، برای سال ۱۹۸۷م توافق، و مبادلات دو کشور از سر گرفته شد(قاسمی، ۱۳۷۴: ۲۴۷-۲۴۱). طی جنگ تحمیلی، مقامات ترکیه در بیانیه‌هایی، بی‌طرفی خـود را در جنگ اعلام، و احتمال هرگونه خطری را از جانب ترکیه تکذیب کردند و همواره آمادگی خود را برای توسعه روابط اقتصـادی و تسـهیلات ترانزیتی با دو کشور درگیر در جنگ اعلام داشتند(قاسمی، ۱۳۴۷: ۲۳۷-۲۳۶). به طور کلی در یک تقسیم-بندی، تاریخچه معاصر روابط ایران و ترکیه را می‌توان در چهار دوره مورد بررسی قرارداد:

مرحله اول: بین سال‌های (۱۳۰۱-۱۳۵۷ش) که در آن روابط حسنه بین دو کشور برقرار بود.

مرحله دوم: بعد از انقلاب اسلامی(۱۳۵۷-۱۳۶۹ش) که نوعی وابستگی متقابل بر این روابط حاکم بود.

مرحله سوم: از سال ۱۳۶۹-۱۳۸۱ که در آن روابط پر تنش بود.

مرحله چهارم: بعد از به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه از سال (۲۰۰۲) (۱۳۸۲ش) که با نوساناتی، روابط خوب بوده است.

در حالی که از همان سال ۲۰۰۰ (۱۳۷۸ش) روابط حسنه ایران و ترکیه شروع شد، اما سه اتفاق باعث ایجاد نقطه عطفی در روابط دو جانبه ایران و ترکیه گردید. اولین رویداد، انتخابات سال ۲۰۰۲ (۱۳۸۱ش) و پیروزی حزب عدالت و توسعه در ترکیه بود که موجب ورود نخبگان جدید و کاهش نفوذ نظامیان و سیاستمداران مخالف ایران شد. علاوه براین، خود حزب عدالت و توسعه نیز با یک استراتژی جدید در

سیاست خارجی بر اساس پنج اصل وارد عمل شد: ۱- تعادل بین امنیت و دموکراسی ۲- سیاست صفر کردن مشکلات با همسایگان، ۳- روابط در حال توسعه با همسایگان و همچنین کشورهای همجوار آنان، ۴- سیاست خارجی چند بعدی، ۵- دیپلماسی ریتمیک و چند جانبه(Aras, ۹:۲۰۰۹). علاقه به گسترش روابط اقتصادی با کشورهای همسایه و ترویج وابستگی متقابل اقتصادی با همسایگان در بوروکراسی ترکیه، باعث شد گروه‌های بازرگانی ذینفع و اتاق‌های بازرگانی در سیاست خارجی تأثیرگذار شوند(Altunışık ,2010:161).

دومین رویداد، تشنج در روابط ترکیه و آمریکا به خاطر حمله به عراق بود. ایران و ترکیه مخالف حمله ایالات متحده و حضور این کشور در عراق بودند. نخبگان ترکیه از این بیم داشتند که اعطای مجوز عبور به نیروهای خارجی از طریق مناطق پر جمعیت کردنشین، یک تهدید دراز مدت برای ترکیه به وجود آورد و ایرانیان نیز از تجزیه عراق و به تبع آن استقلال کردستان نگران بودند. بنابراین، سیاست‌های منطقه‌ای ترکیه و ایران پس از حمله آمریکا به عراق هم‌پوشانی داشت(546:2011, Ehteshami and Elik).

رویداد سوم، میانجی‌گری ترکیه بین ایران و غرب در مسئله هسته‌ای ایران بود. این بار نیز مانند جنگ ۲۰۰۳ (اسفند ۱۳۸۱ش) عراق، ترکیه تحقق «استراتژی استقلال» خود را از طریق حل مسأله هسته‌ای ایران و به نمایش گذاشتن مهارت خود در این راه، دنبال می‌کرد. سیاست ترکیه در قبال برنامه اتمی ایران از یک نظاره‌گر بی‌تفاوت تا تبدیل به میانجی‌گری تغییر کرد. از اواخر سال ۲۰۰۸م(۱۳۸۷.ش) موضع ترکیه پس از سفر اردوغان به امریکا تغییر کرد و اعلام کرد که ترکیه می‌تواند بین دو کشور میانجی باشد (Gür-zel and Ersoy ,2012:38-40). ترکیه و برزیل در مه ۲۰۱۰ (اردیبهشت ۱۳۸۹) در حاشیه اجلاس سران گروه ۱۵ در تهران توافق‌نامه ۱۰ بندی را امضا کردند که نشان از دیپلماسی فعال این کشور برای حل مسئله هسته‌ای ایران داشت. ترکیه که در آن مقطع از اعضای غیر دائم شورای امنیت بود، به قطعنامه ۱۹۲۹ که یک ماه بعد از این توافق‌نامه صادر شد و تحریم‌های جدیدی علیه ایران تصویب کرد، رأی منفی داد.

هم‌زمان با توسعه روابط سیاسی در این مقطع، روابط اقتصادی نیز جهش فوق‌العاده‌ای داشت. در یکی از نخستین دیدارها بین مقامات دو کشور در این دوره در اکتبر ۲۰۰۳ (مهرماه ۱۳۸۲) یک هیئت عالی رتبه اقتصادی به همراه سیصد بازرگان در سفری سه روزه به تهران سفر کردند و قراردادی به ارزش ۲۰۰ میلیون دلار بین ایران و ترکیه امضا کردند و ایران اعلام کرد عوارض گمرکی کالاهای وارداتی از ترکیه به تدریج و در مدت پنج سال کاهش می‌یابد. در دیداری که اردوغان در سال ۲۰۰۹ (۱۳۸۸ش) از ایران

داشت مقرر شد حجم تجارت خارجی بین دو کشور تا سال ۲۰۱۵ به ۳۰ میلیارد دلار برسد(www.jameJamonline.ir).

در سال ۲۰۰۲ (۱۳۸۱ش) مجموع تجارت خارجی دو کشور ۱/۳ میلیارد دلار بود که ۹۰۰ میلیون دلار آن صادرات ایران به ترکیه، و بیش از ۳۰۰ میلیون دلار آن را واردات ایران از ترکیه تشکیل می‌داد. این ارقام تا پایان سال ۲۰۱۰ (۱۳۸۹ش) به مجموع تجارت خارجی ۱۰/۷ میلیارد دلار رسید که ۷/۶ میلیارد دلار آن صادرات ایران به ترکیه و ۳ میلیارد دلار واردات ایران از ترکیه بود(Comtrade.un.org).

۳- روابط اقتصادی ایران و ترکیه ۲۰۰۰-۲۰۲۰

طی سال‌های اخیر روابط ایران و ترکیه آمیزه‌ای از تعارضات ژئوپلیتیکی و همکاری‌های ژئواکونومیک بوده است. دو کشور به دلیل آن که خواهان دستیابی به توسعه‌ی اقتصادی و فناوری‌های مدرن بوده‌اند، روابط اقتصادی با یکدیگر را بهبود بخشیده، و به سبب همسایگی، روابط حسنه‌ای به خصوص در زمینه‌های تجارت و انرژی داشته‌اند. از آنجایی که ایران بازار مصرفی بزرگی است و منابع انرژی غنی دارد، اولویّت نخست سیاستمداران ترکیه است و رفت و آمدهای مکرر دیپلماتیک موجب توسعه‌ی این مناسبات شده است(اکبری، ۱۳۸۷: ۸۱۴). همچنین از آنجا که ایران مورد تحریم قرار گرفته است، ترکیه می‌تواند معبری مناسب جهت تأمین کالاهای ضروری و دور زدن تحریم‌ها برای ایران باشد. علاوه‌براین، به دلیل نزدیکی ترکیه با کشورهای غربی و بهره‌مندی از فناوری‌های روز دنیا، این کشور برای جلو راندن صنایع فرسوده‌ی ایران می‌تواند کمک به خروج ایران از انزوای بین‌المللی کند(رسولی و ایمانی، ۱۳۸۹: ۸۳). با این حال، گسترش همکاری‌های دوجانبه‌ی اقتصادی و صلح پایدار بین دو کشور حداقل با سه محدودیت روبه‌رو است:

الف) رویکرد عمومی ایران نسبت به همسایگان ازجمله ترکیه، بیشتر رویکردی سیاسی/ امنیتی می‌باشد؛

ب) تحریم‌های سازمان ملل و آمریکا عاملی محدودیت‌زا برای همکاری‌های اقتصادی با ایران است؛

ج) دخالت بازیگران مؤثر منطقه‌ای مانند اسرائیل و عربستان موجب تضعیف فضای همکاری‌جویانه‌ی اقتصادی بین ایران و ترکیه شده است(آقایی و همکاران، ۱۳۹۷؛ برزگر، ۱۳۸۹؛ رضایی و وثوقی، ۱۳۹۴). در عین حال، پیوندهای دوجانبه‌ی اقتصادی دو کشور در مدیریت منازعه و کاهش تعارضات در قالب شاخص‌های اصلی همکاری اقتصادی نقش به سزایی داشته است.

علاوه‌براین، در این دوره چون ترکیه مهمترین اصل سیاست خارجی خود را تقویت روابط با کشورهای همسایه بر مبنای وابستگی متقابل اقتصادی گذاشته، شاهد افزایش تجارت خارجی با کشورهای همسایه‌اش بوده است. در همین راستا، تجارت ترکیه با ایران به طور بی‌سابقه‌ای افزایش یافته، و سوءتفاهم‌های بین دو کشور بر سر حمایت ایران از پ.ک.ک و حمایت ترک‌ها از منافقین برطرف شد و چون ترکیه درگیر بحران اقتصادی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۲ بود؛ برای عبور از این بحران، خواهان گسترش روابط اقتصادی با ایران شد(رسولی و ایمانی، ۱۳۹۳: ۲۰).

دو کشور از سال ۲۰۰۱ تصمیم گرفتند شورای تجاری مشترک را به منظور گسترش روابط اقتصادی و بازرگانی تأسیس کنند. همچنین دیدارهای رسمی برگزار کردند که علاوه بر حضور دیپلمات‌ها، بازرگانان نیز حضور داشتند و محور جلسات، دخالت دادن بخش خصوصی در امور اقتصادی و تنوع دادن به فعالیت‌های اقتصادی مشترک بود. همچنین علاوه بر تجارت انرژی، سرمایه‌گذاری مستقیم تجاری و گسترش گردشگری جزء علاقه‌های مشترک دو کشور بود که حتی با وجود تحریم‌های ایالات متحده بر سر برنامه‌ی هسته‌ای ایران، سرمایه‌گذاری و تجارت در زمینه‌های غیر نفتی را افزایش دادند، شرکت‌های تجاری گوناگونی در ترکیه(به ویژه در استانبول، تأسیس شد و حجم سرمایه‌گذاری به ۸۸۲ میلیون دلار رسید(De Neve 2017: 22).

به طور کلی، در دوره‌ی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۱ بهبود اقتصادی و گسترش تجارت بین دو کشور رشد کرد. تا سال۲۰۱۰ حدود ۱۴۷۰ شرکت ایرانی فعال در زمینه‌ی تجارت در کشور ترکیه مشغول فعالیت بودند(در مقایسه با سال ۲۰۰۲ که تنها ۳۱۹ شرکت فعال بودند). در سال ۲۰۱۱ شرکت‌های ثبت شده در ترکیه از سوی ایرانیان به عدد ۲۰۷۲ و در سال ۲۰۱۵ به رقم ۱۱۴۷۰رسید(De Neve, ۲۰۱۷: ۲). مطابق داده‌های مرکز آمار ترکیه در سال ۲۰۱۰، ارزش صادرات کالاها به ایران، ۹ میلیارد دلار بوده است(Turkish Statistical Institute, 2018: 32, july) . این آمار برای سال ۲۰۱۱ نیز تقریباً در همین حدود بود اما در سال ۲۰۱۲ با افزایشی چشمگیر به رقم ۱۰ میلیارد دلار رسید. در سال ۲۰۱۳ صادرات ترکیه به ایران به رقم ۴ میلیارد دلار رسید و نسبت به سال۲۰۱۲ کاهش داشت و در سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۵ همین رقم باقی ماند تا این که در سال ۲۰۱۶، بهبود یافت و به مرز ۵ میلیارد دلار رسید. صادرات ایران به ترکیه نیز در سال ۲۰۱۰ به ارزش ۷/۶ میلیارد دلار بود(Turkish Statistical Institute, 2018: 23july). این رقم در سال ۲۰۱۱ به ارزش ۱۲/۵ میلیارد دلار رسید و برای سال ۲۰۱۲، ثابت ماند. از سال ۲۰۱۳ تا سال ۲۰۱۶، شاهد کاهش تدریجی صادرات ایران به ترکیه به رقم برای سال

۲۰۱۶ به ارزش ۴/۷ میلیارد دلار هستیم. نقطه‌ی اوج صادرات متقابل ایران و ترکیه، سال ۲۰۱۲ می‌باشد که چیزی حدود ۲۲ میلیارد دلار بوده است و بعد از آن روند کاهشی اتفاق افتاده است(Turkish Statistical Institute, 2018: 23 July). این کاهش تجارت به این دلیل بود که ۳۰ بانک ایرانی از جمله بانک مرکزی ایران به دلیل تحریم‌های هسته‌ای توانایی برقراری ارتباط با انجمن مالی بین بانکی در سراسر دنیا را نداشتند و نمی‌توانستند معاملات بین‌المللی را انجام دهند. این نوع تحریم از مارس ۲۰۱۲ اجرائی شد و تأثیر بسیار منفی بر صادرات ایران گذاشت(Turkish Statistical Institute, 2018: 23 July). اما بعد از توافق هسته‌ای ایران(برجام)، صادرات ترکیه به ایران بین سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۷ از مقدار ارزشی ۵ میلیارد دلار به ۳/۲ میلیارد دلار رسید. در عوض، صادرات ایران به ترکیه طی سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ طی روندی افزایشی، از مقدار ۴/۷ میلیارد دلار به ۷/۵ میلیارد دلار رسید(Turkish Statistical Institute, 2018: 23 July). به طور کلی، تجارت میان ایران و ترکیه در طول سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۷ به شدت افزایش یافت و این امر در مدیریت منازعه و تعارضات سیاسی/امنیتی دو کشور بسیار تأثیر داشت(Barbieri&Levy,1999:465).

اغلب کالاهایی که از ایران به ترکیه صادر شده، کالاهای مصرفی و کاربر و یا مواد معدنی خام بوده است. بنابراین، ایران به کالاهای وارداتی از ترکیه بیشتر وابسته است زیرا از نوع کالاهای استراتژیک(نه کاربر و مصرفی) هستند، و خواهان قطع واردات این کالاها نیست و این کالاها مانعی جهت گسترش سطح منازعات است. ماشین‌آلات و لوازم جانبی آن، رآکتور هسته‌ای، وسایل حمل و نقل ریلی، الیاف مصنوعی، قطعات الکترونیکی، چوب، سنگ و فلزات گرانبها، آهن و فولاد، کاغذ و سنگ معدن کالاهای وارداتی از ترکیه به ایران، و سوخت، نفت و میعانات گازی، پلاستیک و مشتقات آن، فلز، روی، آلومینیوم، کود، استیل، مواد شیمیایی آلی، محصولات کشاورزی، میوه‌های خوراکی، آجیل، خربزه، مس و مواد شیمیایی غیرآلی کالاهای صادراتی از ایران به ترکیه بوده‌اند(شریفی، ۱۳۹۴: ۱۰-۱۶). به دلیل آن که اقتصاد ایران یک اقتصاد سنتی است، همواره با وضع تعرفه‌های سنگین بر کالاهای وارداتی از ترکیه همچنین معطل ماندن کالاها در گمرکات ایران و قیمت بالای سوخت در ترانزیت داخلی باعث ایجاد مانع در گسترش این روابط تجاری می‌شود(Rivals , 2017: 31-33).

باید توجه داشت که ایران دومین تأمین کننده‌ی نفت و گاز ترکیه بعد از روسیه می‌باشد. ترکیه به ایران به عنوان یک تأمین کننده‌ی باثبات درازمدت می‌نگرد و از این منظر اهمیت تجارت گاز به عنوان یک کالای استراتژیک برای ترکیه بیشتر از ایران است. چون ترکیه درحال رشد است، در آینده نیز نیاز بیشتری

به واردات گاز دارد. پس ترکیه نگران امنیت گاز وارداتی از ایران است(Aras & Polat, 2008: 508). ضعف راهبردی آنکارا در برابر مسکو موجب شده که ترکیه در پی تأمین‌کنندگان دیگر برای گاز باشد و در این راستا منطقی-ترین گزینه، ایران می‌باشد. در سال ۲۰۰۷ دو یادداشت تفاهم بین طرفین امضا شد: اولی، مربوط به ساخت خط لوله‌ی انتقال گاز از ایران به ترکیه، و دومی مربوط به ایجاد شرکتی مشترک بین ایران و ترکیه برای انتقال گاز اروپا. همچنین در سال ۲۰۱۱، شرکت ملی انرژی ترکیه در پروژه‌ی گازی پارس جنوبی سرمایه‌گذاری کرد که افتتاح خط انتقال گاز تبریز- ارزروم موجب افزایش تجارت بین دو کشور شد(غائبی، ۱۳۹۵: ۹۶).

در خصوص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، در سال‌های اخیر میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ترکیه در ایران و بالعکس، افزایش یافته است. سرمایه‌گذاری مستقیم ایران در ترکیه بیشتر توسط افراد در بخش املاک و مستغلات است، اما سرمایه‌گذاری ترک‌ها بیشتر توسط شرکت‌ها و در بخش صنایع و کسب و کارهای کوچک انجام گرفته است(De neve, ۲۰۱۷: ۱۷). میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ترکیه در ایران ۱/۲ میلیارد دلار و میزان سرمایه‌گذاری ایران در ترکیه، ۱۰۰ میلیون دلار بوده است. بنابراین، ایران بیشتر از ترکیه، سرمایه‌گذاری دریافت کرده است(Copeland, 1996: 16).

گردشگری بخشی از استراتژی هر دو کشور ایران و ترکیه بوده است تا با آن بتوانند بعد از دهه‌ی ۱۹۹۰م روابط تجاری را با یکدیگر گسترش دهند(Sinkaya, 2012 :847). در سال ۲۰۰۱ حدود ۳۳۰ هزار نفر از ایران به ترکیه سفر کردند، در سال ۲۰۱۰ این عدد با رشد قابل توجهی به میزان حدود دو میلیون و هفتصد هزار نفر رسید(Habibi, 2012 :4). بنابراین گردشگری همواره بخش جدایی‌ناپذیری از روابط دو جانبه بین ایران و ترکیه بوده است.

از سال ۲۰۰۸ طی توافقی بین ایران و ترکیه، صدور ویزا برای سفر اتباع این کشورها به یکدیگر لغو شد تا گردشگری در هر دو کشور رونق بیشتری بگیرد. ترکیه از طریق جذب بیشتر گردشگر از ایران توانسته است تا حدودی میزان کسری تجاری که بین دو کشور را که بیشتر ناشی از صدور نفت و گاز به ترکیه در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۱بود، جبران کند(Habibi, 2012:5-4). حدود ۱/۵میلیون گردشگر ایرانی در هر سال به ترکیه سفر می‌کنند و این عدد در سال‌های اخیر افزایش یافته، طوری که سالانه حدود ۵ میلیارد دلار عواید از سفر گردشگران ایرانی به ترکیه، نصیب این کشور می‌شود. می‌توان نتیجه گرفت که به دلیل آن که میزان گردشگری بین دو کشور در طول سال‌های بین ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۰ مداوم افزایش یافته، جدای از عوایدی مادی که دارد؛ این امر می‌تواند دستور کار سیاسی/امنیتی بین دو کشور را به خاطر برخورد

گسترده‌ی این دو جامعه با یکدیگر تغییر دهد و عاملی در جهت صلح و ثبات دو کشور با یکدیگر باشد.

همکاری دو کشور در قالب سازمان‌های منطقه‌ای، در نهادهایی مثل دی هشت، سازمان اکو و کنفرانس اسلامی برای تقویت اقتصاد خود و کسب رهبری دیگر کشورها در منطقه صورت می‌گیرد، لذا دو کشور سازمان‌های منطقه‌ای را به چشم فرصتی برای نفوذ در منطقه می‌بینند(رسولی و ایمانی، ۱۳۹۴: ۱۲۱).

حجم تجارت بین دو کشور در سال ۲۰۱۱ (۱۳۸۹.ش) بیش از ۱۶ میلیارد دلار بود که از این میزان، ۱۲/۴ میلیارد دلار صادرات ایران به ترکیه، و نزدیک به ۳/۶ میلیارد دلار واردات ایران از ترکیه بوده است. اگرچه تراز مثبت صادراتی ایران بالا بوده، اما در بخش تجارت غیرنفتی، ترکیه دست بالا را دارد. در سال ۲۰۱۵(۱۳۹۴ش) که انتهای این دوره بود، حجم تجارت بین دو کشور به ۹/۷ میلیارد دلار تنزل پیدا کرد. از این مقدار ۶/۱ میلیارد دلار سهم صادرات ایران به ترکیه، و حدوداً ۳/۷ میلیارد دلار سهم صادرات ترکیه به ایران بود. این مقدار ۲/۵ درصد از کل حجم تجارت خارجی ترکیه را تشکیل می‌داد. تراز تجاری ایران با ترکیه به دلیل صادرات انرژی همیشه مثبت بوده، و تنها در سال ۲۰۱۲ (۱۳۹۱.ش) صادرات ترکیه جهش قابل ملاحظه‌ای داشته، که به خاطر صادرات طلا به ایران در قبال واردات انرژی بوده است. در حالی که بیشتر صادرات ایران به ترکیه را انرژی و پتروشیمی تشکیل می‌دهد، کالاهای صادراتی ترکیه به ایران متنوع می‌باشد.

مقامات ترکیه همواره اعلام می‌کردند تعهدی نسبت به اجرای تحریم‌ها علیه ندارند و مقاومت کردند، اما با تحریم‌های وضع شده در حوزه نفتی، مجبور شدند میزان واردات خود را کاهش دهند.

ترکیه تقریباً ۳۰ درصد گاز طبیعی مورد نیاز خود را از ایران وارد می‌کند و صادرات گاز ایران به ترکیه نزدیک به ۹۰ درصد کل صادرات گاز ایران را تشکیل می‌دهد. خط لوله ۴۰ اینچی با ظرفیت تقریبی انتقال روزانه ۴۵ میلیون متر مکعب گاز طبیعی بر اساس قرارداد ۲۵ ساله‌ای که ۱۹۹۶ (۱۳۷۵ش) میان شرکت دولتی بوتاش ترکیه و شرکت ملی گاز ایران امضا شد، قرار بود سالانه ۱۰ میلیارد متر مکعب گاز ایران را به ترکیه صادر کند. که این آمار در بالاترین حجم خود به حدود ۹ میلیارد متر مکعب در سال ۲۰۱۴ (۱۳۹۳ش) رسید. براساس قرارداد صادرات گاز ایران به ترکیه که مهم‌ترین قرارداد صادرات گاز ایران محسوب می‌شود، ایران سالانه ۱۰ میلیارد متر مکعب گاز به ترکیه صادر می‌کند که این رقم به معنای صادرات متوسط حدود ۲۷ میلیون متر مکعب در روز است(www.isna.ir).

یک توافقنامه ترجیحی، محصول مذاکراتی بود که یک دهه به طول انجامید و از تاریخ یکم ژانویه ۲۰۱۵ (دیماه ۱۳۹۵ش) رسماً اجرایی شد. در این توافق، تعرفه‌های گمرکی ۱۴۰ فقره از کالاهای

صادراتی ایران شامل اقلام کشاورزی، شیلات و مواد غذایی غیراساسی و ۱۲۵ فقره از کالاهای صادراتی ترکیه شامل تولیدات صنعتی با هدف تجارت دوجانبه به ارزش ۳۵ میلیارد دلار تا پایان آن سال، کاهش یافت. بعد از اجرای این توافقنامه، در اقلام صادراتی ایران که مشمول تجارت ترجیحی بودند ۱۲/۶ درصد افزایش حجم صادرات نسبت به سال گذشته داشت؛ در اقلام وارداتی ایران از ترکیه نیز که مشمول تجارت ترجیحی بود، معادل ۰/۰۳ درصد کاهش داشته است؛ این نشان می‌دهد تجارتی که درگروه اقلام تجارت ترجیحی در سال ۲۰۱۵ (۱۳۹۴ش) صورت پذیرفت، به نفع ایران بوده است.

اما در مجموع حجم تجارت با ترکیه کاهش داشت، و در پایان سال ۲۰۱۵ (۱۳۹۲ش) تنها ۹/۷ میلیارد دلار بود و هیچ‌گاه به هدف ۳۰ میلیارد دلاری نزدیک نشد، بلکه از آمار ۱۳/۷ میلیون دلاری سال ۲۰۱۴ (۱۳۹۳ش) نیز پایین‌تر بود. واردات ترکیه از ایران ۳۸ درصد کاهش یافت و به ۶/۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ (۱۳۹۴ش) رسید و صادراتش به ایران نیز با کاهشی ۵/۷ درصدی، رقم ۳/۶۶ میلیارد دلار را تجربه کرد. آمارها نشان می‌دهد ترکیه خرید کالاهای ایرانی غیرگازی را کاهش داده است(http://comtrade.un.org). به هر ترتیب، کاهش حجم مبادلات تجاری نشان می‌دهد روابط تجاری ترکیه و ایران به سمتی می‌رود که دو همسایه تنها کالاهای ضروری را از یکدیگر بخرند. در سال ۲۰۱۲ (۱۳۹۱ش)، با وجود تحریم‌ها، حجم مبادلات تجاری ۲۱/۸۹ میلیارد دلار بود؛ سال ۲۰۱۳ (۱۳۹۳ش) به ۱۴/۵ میلیارد دلار کاهش یافت و دو سال بعد از آن با افتی دیگر، به ۹/۷ میلیارد دلار، یعنی پایین‌ترین میزان چهارسال گذشته‌اش رسید. صادرات ترکیه به ایران همبستگی قابل توجهی با تولید ناخالص داخلی ایران دارد و این موضوع به اختلافات سیاسی یا نتیجه مستقیم تحریم مربوط نمی‌شود و این کاهش مربوط به کاهش تولید ناخالص داخلی ایران و در نتیجه کاهش تقاضا برای واردات بخصوص در زیر شاخه صنایع می‌باشد.

در زمینه سرمایه‌گذاری مستقیم، در حالی که ترکیه تا سال ۲۰۱۵ (۱۳۹۴ش) بیش از ۱۶/۵ میلیارد دلار سرمایه خارجی جذب کرده، ایران در همین بازه زمانی کمی بیشتر از ۲ میلیارد دلارسرمایه جذب کرده است(http://unctad.org). شمار شرکت‌هایی که با سرمایه اتباع ایرانی در ترکیه فعالیت دارند، ۳۳۵۰ شرکت، و میزان سرمایه این شرکت‌ها از سال ۲۰۰۲ (۱۳۸۱ش) تا سال ۲۰۱۴(۱۳۹۳ش) که در ترکیه سرمایه‌گذاری کرده‌اند، بالغ بر ۱۰۱ میلیون دلار است. سرمایه‌گذاری ترکیه در ایران تا پایان سال ۲۰۱۴(۱۳۹۳ش) نیز ۱/۲ میلیارد دلار اعلام شد (http://isfahan.irib.ir). ترکیه در ایران بیشتر در صنایع کوچک و شرکت‌های ساختمانی سرمایه‌گذاری، و سرمایه‌گذاران ایرانی بیشتر در املاک و مستغلات سرمایه‌گذاری کرده‌اند(Ünal and Ersoy, 2014 :150).

وضعیت تجارت دو کشور که تقریباً از سال ۲۰۱۵ افت و از حدود ۳ سال پیش نیز افت شدیدی را تجربه کرد، طی ماه‌های گذشته روند بهبود به خود گرفته، به گونه‌ای که در سال ۱۴۰۰ نسبت به سال ۹۹ مراودات تجاری دو کشور رشد ۶۴ درصدی یافت و از ۶.۹ میلیارد دلار به ۱۱.۳ میلیارد دلار رسید. همچنین رشد تجارت در سال ۱۴۰۱ نیز ادامه یافت به شکلی که در سه ماهه بهار شاهد رشد ۸۴ درصدی تبادلات تجاری بین دو کشور بود. ترکیه در ۳ ماه ابتدایی سال ۱۴۰۱، سومین هدف صادراتی ایران و در میان کشورهای همسایه دومین هدف صادراتی بعد از عراق بوده است. صادرات ایران به ترکیه در این مدت یک میلیارد و ۷۳۶ میلیون دلار بوده که نسبت به مدت مشابه پارسال که ۶۰۲ میلیون دلار صادرات داشتیم، ۱۸۸ درصد از نظر ارزشی و ۳۵۹ درصد از نظر وزنی افزایش را نشان می‌دهد. بنابراین ترکیه در بین کشورهای هدف صادراتی ایران بعد از چین و عراق در رتبه سوم قرار دارد. ترکیه در بین کشورهای هدف صادراتی ایران بعد از چین و عراق رتبه سوم و قبل از امارات، هند، افغانستان، عمان، پاکستان، تایلند و اندونزی قرار داشته است. در بین کشورهای همسایه نیز ترکیه در رتبه دوم هدف صادراتی بعد از عراق و قبل از امارات، افغانستان، عمان، پاکستان، آذربایجان، روسیه، ترکمنستان و ارمنستان قرار داشته است. عمده کالاهای صادراتی به این کشور در ۳ ماه نخست سال ۱۴۰۱، شامل پروپان، اوره، روغن‌های سبک، متانول، بوتان، پلی اتیلن، شمش از آهن و فولاد، قیر نفت، کاتد، هندوانه، روی، گوجه فرنگی، آلومینیوم و بنزین بوده است. واردات از این کشور یک میلیارد و ۲۷۰ میلیون دلار بوده، که نسبت به مدت مشابه پارسال که یک میلیارد و ۴۵ میلیون دلار بوده، از نظر ارزشی ۲۲ درصد رشد و از نظر وزنی ۲۱ درصد کاهش را نشان می‌دهد. در میان کشورهای تأمین کننده واردات ایران، ترکیه در رتبه سوم پس از امارات و چین، و قبل از هند و آلمان قرار دارد. همچنین در بین کشورهای همسایه، ترکیه دومین کشور تأمین کننده واردات بعد از امارات و قبل از روسیه، پاکستان و عمان قرار داشته است. اقلام عمده وارداتی هم شامل کنجاله، موز، صنایع دستی، ماشین آلات، دستگاه‌ها، گرید نساجی، دارو، روغن دانه آفتابگردان، توتون، پلی اتیلن، اسیدهای نوکلئیک و الیاف بوده است. با توجه به رشد قابل توجه تجارت دو کشور در سال ۱۴۰۰، سال گذشته میزان تجارت بین دو کشور بهبود قابل توجهی یافت به گونه‌ای که از ۶.۹ میلیارد دلار در سال ۹۹ به ۱۱.۳ میلیارد دلار در سال ۱۴۰۰ رسید که ۶ میلیارد دلار شامل صادرات ایران به ترکیه و ۵.۲ میلیارد دلار واردات ایران از ترکیه بوده است.

در حوزه انرژی، صادرات گاز به ترکیه داریم که سهم خوبی از صادرات کشور را به خود اختصاص داده است و برنامه‌هایی برای صادرات برق به ترکیه در دستور کار وزارت نیرو قرار دارد. از جمله موانع

روابط تجاری بین دو کشور می‌توان به ضعف ناوگان جاده‌ای و ریلی در دو کشور، نرخ بالای محاسبه حمل‌ونقل، بازرسی‌های مرزی کالا و آسیب به محموله‌ها، اعمال سختگیری‌های شدید در مورد ناوگان ترانزیت و اجبار به تغییر مسیر، تشکیل صف‌های طولانی در مبادی ورودی، افزایش هزینه حمل‌ونقل به دلیل کمبود و فرسودگی شبکه حمل‌ونقل و وضع مقررات سختگیرانه برای سرمایه‌گذاران ترک در ایران اشاره کرد(https://www.mehrnews.com/news/5545689).

حجم تجارت ایران و ترکیه با گذر از ۵ میلیارد دلار طی ۱۰ ماهه امسال در دوران پسا کرونا مجددا رونق گرفته است. بر اساس تازه ترین گزارش اداره آمار ترکیه مبادلات تجاری این کشور با ایران در ۱۰ ماهه سال جاری میلادی نسبت به مدت مشابه سال قبل ۲۱ درصد رشد داشته است. حجم مبادلات تجاری میان این دو همسایه در بازه زمانی ژانویه تا اکتبر ۲۰۲۱ بالغ بر ۴.۳۹ میلیارد دلار بوده و در مدت مشابه سال جاری میلادی به ۵.۳ میلیارد دلار افزایش‌یافته است. بر اساس این گزارش صادرات ترکیه به ایران در ۱۰ ماهه نخست سال جاری میلادی با ۱۱ درصد افزایش نسبت به مدت مشابه سال قبل به ۲.۴۹ میلیارد دلار رسیده است. ترکیه در ژانویه تا اکتبر ۲۰۲۱ بالغ بر ۲.۲۳ میلیارد دلار کالا به ایران صادر کرده بود. واردات ترکیه از ایران طی ۱۰ ماه یاد شده ۲.۸۱ میلیارد دلار بوده است که این رقم نسبت به مدت مشابه سال قبل رشد ۳۰ درصدی را تجربه کرده است. ترکیه بازه زمانی مشابه در سال ۲۰۲۱ بالغ بر ۲.۱۶ میلیارد دلار کالا از ایران وارد کرده بود و تراز تجاری ایران با ترکیه در ۱۰ماهه سال ۲۰۲۲ به میزان ۳۲۰ میلیون دلار به نفع ایران بوده است. عمده کالاهای صادراتی ایران به ترکیه؛ نفت و گاز، گاز مایع، گرید نساجی پلی پروپیلن، پلی اتیلن گرید بادی، کاتد، آهن، فولاد، آلومنیوم، روی، میوه، میوه خشک، سوپر فسفات، مکمل دارویی، ماشین‌های نورد و کاغذ مقوا بوده است. اقلام عمده وارداتی هم شامل کنجاله، موز، صنایع دستی، ماشین‌آلات دستگاه‌ها، گرید نساجی، دارو، روغن دانه آفتابگردان، توتون، پلی اتیلن، اسیدهای نوکلئیک و الیاف بوده است. البته همه‌گیری ویروس کرونا و بسته شدن مرزهای زمینی دو کشور نیز خود مزید بر علت این روند کاهش بود، اما عمده واردات ترکیه نفت و گاز ایران بوده است که نباید با بسته شدن مرزهای زمینی کم می‌شد اما در واقعیت صادرات انرژی ایران به ترکیه به شدّت کاهش یافت. در سپتامبر ۲۰۲۰، رهبران دو کشور بار دیگر متعهد شدند حجم مراودات تجاری دوجانبه را به ۳۰ میلیارد دلار در سال برسانند. در نیمه نخست سال ۲۰۲۰، حجم تبادلات تجاری تهران و آنکارا با رسیدن به عدد ۱ میلیارد دلار یک کاهش ۷۳ درصدی را نشان داد. این روند نزولی پس از خروج ترامپ از برجام و اعمال تحریم ها علیه ایران آغاز شد و از سال ۲۰۱۷ به بعد صادرات گاز طبیعی و نفت خام ایران به ترکیه به طور

چشمگیری کاهش یافت. در پنج ماه نخست سال ۱۴۰۱ میزان صادرات گاز ایران به تمام مقاصد صادراتی نسبت به مدت مشابه سال قبل حدود ۲۰ درصد افزایش، و میزان درآمدهای صادرات گاز در دولت فعلی نیز ۶۴ درصد افزایش داشته، در این بین حجم صادرات گاز به ترکیه به عنوان یکی از مقاصد صادراتی ۱۱ درصد افزایش یافته است. در سال‌های اخیر و خصوصاً در پی تشدید تحریم‌ها علیه ایران، ترکیه از سال ۲۰۲۰ همکاری خود را با آذربایجان خصوصاً در زمینه نظامی و انرژی افزایش داده، و توانست تبدیل به مسیر ترانزیتی برای انتقال گاز جمهوری آذربایجان به اروپا شود(https://www.tahlilbazaar.com/news/196183/).

٤- چالش‌ها و موارد اختلاف در روابط ایران و ترکیه

ترکیه از سال ۱۹۵۲ (۱۳۳۰ش) عضو ناتو بوده، و از مزایای این نهاد امنیتی استفاده کرده، و همچنین ده‌ها سال برای عضویت اتحادیه اروپا تلاش کرده، در حالی که ایران یک دولت انقلابی است که بعد از انقلاب اسلامی خواهان تغییر در نظام بین‌الملل است؛ بنابراین ایران و ترکیه سرمایه متفاوتی برای عرضه در خاورمیانه دارند. سیاست خارجی ایران بعد از انقلاب اسلامی سعی در بر هم زدن نظم موجود در جهان و منطقه دارد و ترکیه به عنوان عضوی از ناتو و گروه ۲۰، ترجیح در نزدیکی به غرب دارد. ترکیه برای پیشبرد علایق خود، از نظم موجود بهره می‌برد در حالی که ایران معتقد است قدرتش (ایدئولوژی انقلابی آشتی‌ناپذیر و اصرار بر خودکفایی در مقابل فشارها) منافع‌اش را در استقامت بیشتر نشان می‌دهد.

چالش‌های فراروی ایران- ترکیه در دو سطح چالش‌های منطقه‌ای و همچنین چالش‌های بین‌المللی و فرامنطقه‌ای قابل بحث و بررسی است. موضوعات چالش‌برانگیز منطقه‌ای عمدتاً موارد مهم ذیل هستند: سطح روابط عربستان سعودی- ترکیه به مثابه یک ائتلاف موقت با یک همکاری استراتژیک، موضوع ایران و اهل طریقت و علوی‌های ترکیه، موضع ایران و ترکیه در قبال اقلیت‌ها به ویژه کردها، و چالش فرهنگی و اعتقادی در روابط بین آنها. موضوعات چالش‌برانگیز بین‌المللی و فرامنطقه‌ای هم عمدتاً عبارتند از: عضویت ترکیه در ناتو، هم پیمانی با غرب و روابط نزدیک با اسرائیل، هم چنین میزان سطح اقبال یا ادبار به سیاست خارجی روسیه فدرال در قفقاز و آسیای میانه، و نیز موضوع قره‌باغ(بحران آذربایجان- ارمنستان). تنها جایی که ایران و ترکیه عملاً در تضاد با یکدیگر قرار گرفته‌اند، جمهوری آذربایجان است(پهلوان و طیب، ۱۳۷۷: ۸).

جمع‌بندی و نتیجه گیری

زمینه‌ها و چالش‌های روابط ایران و ترکیه در طول تاریخ، پایدار بوده، و متغیّرهای گوناگونی بر آنها تأثیر گذاشته است. در این مقاله، عامل اقتصاد به عنوان متغیّر کاهش منازعه مورد توجه قرار گرفت و مشخص شد که همگرایی تجاری بین ایران و ترکیه وجود دارد. ایران در قبال تعارضات خود با ترکیه رویکرد محتاطانه-تری به نسبت ترکیه دارد. ایران و ترکیه تصمیم گرفتند برای رهایی کشورشان از عقب‌ماندگی، سیاست‌های اقتصادی خود را تغییر دهند، یعنی اهمیت دادن به اقتصاد به عنوان مسئله‌ی اصلی کشور، که به طور غیرمستقیم بر روی مدیریت منازعه بین این دو کشور تأثیر مثبت گذاشته است. هر دو کشور می‌دانند برای توسعه به یک محیط باثبات و عاری از تنش نیاز دارند، و سعی می‌کنند به خاطر تعارضات دوجانبه در منطقه، فضای پیرامونی خود را پُر تنش نکنند. در سال‌های اخیر به خصوص از سال ۲۰۰۰ به بعد، با روی کار آمدن حزب اسلامگرای عدالت و توسعه در ترکیه، هر دو کشور درپی افزایش نفوذ خود در منطقه با استراتژی‌های گوناگون هستند. رقابت و تعارضات این دو کشور بیشتر در حوزه‌های امنیتی/سیاسی نظیر پیوند راهبردی ترکیه و آمریکا علیه ایران، درگیری‌های ایدئولوژیک و تفاوت در ماهیت وجودی دو دولت ترکیه و ایران نسبت به یکدیگر و نوع نگاه متفاوت نسبت به موضوع فلسطین، سوریه و عراق بوده است و برعکس، در زمینه‌های تجاری و مبادلات انرژی عمدتاً گرایشات همکاری جویانه‌ای با یکدیگر داشته‌اند و این عامل اقتصادی/تجاری باعث شده است که تعارضات سیاسی/ امنیتی تحت کنترل درآیند. ساختار اقتصادی دو کشور به نوعی مکمل هم بوده، یعنی نوع محصولات تولیدی دو کشور به گونه‌ای است که علاوه بر تأمین نیازهای هم، می‌توانند به نوعی اشتراك در تولید و فرآوری نیز بیانجامد و نیز وضعیت جغرافیایی دو کشور که می‌تواند دو کشور را به محور ترانزیتی و ارتباطی شرق و غرب برای یکدیگر و برای سایر کشورهای واقع در طول مسیر از دورترین نقطه شرقی تا دورترین نقطه غربی تبدیل کند. در سال‌های گذشته، بخش اعظم ارتباطات اقتصادی دو کشور در قسمت حمل و نقل و خدمات ترانزیتی توسعه یافته است. با وجود آن که دو کشور ایران و ترکیه از موقعیت استراتژیک خاص برخوردار می‌باشند، ولی روابط اقتصادی آنها منهای صادرات انرژی در حد قابل قبولی برای دو همسایه نیست، به ویژه آن که دارای اقتصاد مکمل بوده، و می-توانند نیازهای خود را بدون اتکا به دیگر کشورها تأمین کنند.

با توجه به ائتلاف قدرت‌های جهانی و غرب به سرکردگی امریکا بر علیه ایران در عرصه بین‌الملل و تنگناهای سیاسی- اقتصادی که در این راستا بر ضد نهادهای مالی و اقتصادی ایران ایجاد شده است، به نظر می‌رسد ائتلاف ترکیه با این کشورها و عضویت این کشور در پیمان‌های منطقه و

مشارکتی با ناتو و تلاش برای عضـویت در اتحادیـه اروپا، این کشور را به همراهی با کشورهای غربی در زمینه پایبندی به تحریم‌های غرب علیه ایران کـه بیشتر بنگاه‌های مالی و سرمایه‌گذاری و نیز صنایع مادر و حیاتی ایران را هدف گرفته، مجاب نموده است.

در پاسخ به سؤال اصلی که زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی در ایران و ترکیه (۲۰۰۰-۲۰۲۰) چیست؟ باید گفت زمینه‌ها و چالش‌های موجود در روابط تجاری دو کشور به دو بخش خارجی و داخلی قابل تقسیم است؛ عامل خارجی شامل افزایش تحریم‌ها علیه ایران از سوی آمریکا، که برخی از کشورها از بیم جریمه یا تحریم، به ناچار مراودات تجاری با ایران را قطع یا کم کرده‌اند. با وجود این، بخش اصلی صادرات ایران به ترکیه که گاز طبیعی بوده، همچنان در جریان است. عامل داخلی که از آن جمله می‌توان به رقابت دو کشور برای توسعه بازارهای خود در آسیای میانه اشاره کرد که موجب وضع تعرفه‌هایی از سوی طرف ایرانی درباره کامیون‌های ترانزیتی ترکیه به آسیای میانه شد و این کشور با افزایش هزینه سوخت گازوئیل از سوی ایران تصمیم به تغییر مسیر بخشی از کالاهای خود از طریق دریای خزر گرفت. با این حال، روابط اقتصادی و انرژی‌محور ایران- ترکیه به رغم تاثیرگذاری نسبی و شکننده بر همکاری‌های سیاسی امنیتی دو کشور، نتوانسته است در تقویت و ثبات مجموعه امنیتی منطقه‌ای موفق باشد. ژئوپلیتیک منطقه در آینده تأثیری زیادی بر روابط اقتصادی ایران و ترکیه خواهد داشت به طوری که می‌تواند موقعیت ژئوپلیتیکی منطقه را دچار تغییر نماید.

منابع ومآخذ

- ابوالقاسمی، محمد جواد(۱۳۷۸). اردوش حسین؛ ترکیه در یک نگاه، تهران: انتشارات الهدي.
- آرانی، روح‌الله و چراغی، حسین(۱۳۹۵). نقش انرژی در تحول روابط ایران و ترکیه با تاکید بر گاز، طبیعی پژوهش ملل، شماره ۳.
- ازغندی، علیرضا(۱۳۸۸). روابط خارجی ایران از ۱۱۳۵۷-۱۳۲۰، تهران: قومس.
- اطهری، سید اسدلله و چتین سایا، گوکهان (۱۳۸۵). «ریشه‌های تاریخی روابط ایران و ترکیه»، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، شماره ۲ و ۳، پاییز و زمستان.
- افضلی، رسول و حسینی، مجید(۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل تحولات ژئوپولتیکی ترکیه و تأثیر آن بر ایران»، فصلنامه ژئوپولوتیک، سال چهارم، شماره اول ، بهار.
- آقایی، مجید و دیگران(۱۳۹۷). بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی و تجاری بر روابط تجاری ایران و کشورهای شریک عمده تجاری. مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره۱، شماره ۱۲
- اکبری، نورالدین(۱۳۸۷). قدرت‌یابی اسلامگرایان در ترکیه و تأثیر آن بر روابط این کشور با جمهوری اسلامی ایران (۲۰۰۲-۲۰۰۷)، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین المللی، شماره ۲۳.
- الموتی، مصطفی(۱۳۶۱). ایران در عهد پهلوي؛ شگفتی‌هاي زندگی رضاخان، تهران: نشر پگا.
- برزگر، کیهان(۱۳۸۹). روابط ایران و ترکیه. راهبردهای سیاسی - امنیتی اسرائیل، مجله جهان اسلام، شماره ۴۴.
- بزرگی، وحید(۱۳۷۵). نظریه‌های روابط بین‌الملل (جلد دوم)، تهران: جهاد دانشگاهی.
- بیات، کاوه(۱۳۷۴). شورش کردها و تأثیر آن بر روابط خارجی ایران، تهران: نشر تاریخ ایران.
- پسیان، نجفقلی و خسرو معتضد(۱۳۷۳). رضاشاه از سوادکوه تا ژوهانسبورگ، تهران: نشرثالث.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ افشردی، محمدحسین(۱۳۸۱). تحلیل ژئوپلتیک قفقاز؛ بستری برای تدوین سیاست خارجی مناسب در منطقه، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۲.
- درخشه، جلال؛ دیوسالار، مجید(۱۳۹۰). عوامل همگرا و واگرا در روابط ایران و ترکیه پس از به قدرت رسیدن حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه در ترکیه ۲۰۰۲-۲۰۰۹، تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۱۲.
- دهنوي، نظام علی(۱۳۸۶). اسنادي از روابط ایران و ترکیه، تهران: چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- رضایی، مسعود(۱۳۹۱). رویکرد ترکیه در خاورمیانه یک خطای استراتژیک است. تهران: ابرار معاصر.
- رضایی، مسعود(۱۳۹۵). ماهیت رقابت و تعارض ایران و ترکیه در سوریه و عراق، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۴۵.
- زیباکلام، صادق؛ گودرزی، مهناز(۱۳۹۲). سیاست خارجی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی (امکان سنجی روابط راهبردی دو کشور بر مبنای مدل تطبیقی)، مطالعات روابط بین الملل، شماره ۸۲.
- سازمان توسعه تجارت ایران(۱۳۸۸). گزارش کشوري ترکیه، تهران: وزارت بازرگانی جمهوري اسلامی ایران.
- سریع القلم محمود(۱۳۷۱). سیر و روش پژوهش در روابط بین‌الملل، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- شریفی، امید(۱۳۹۴). بررسی توافقنامه تجارت ترجیحی میان ایران و ترکیه، دفتر مطالعات اقتصادی.
- غائبی، محمدرضا(۱۳۹۵). اقتصاد سیاسی روابط ایران و ترکیه در دوره حکومت حزب عدالت و توسعه، فصلنامه سیاست خارجی، دوره ۲۹، شماره ۱۷.
- فلاح، رحمت‌الله(۱۳۸۸). سیاست راهبردی ترکیه در عراق، مطالعات راهبردی جهان اسلام، شماره ۹۳.
- قاسمی، صابر(۱۳۷۴). ترکیه، تهران: مؤسسه‌ي چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

- قائم پناه، صمد(۱۳۹۰). «تضاد و همکاری در روابط ایران و ترکیه بعد از جنگ سرد (۲۰۰۸-۱۹۸۹م)»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال سوم، شماره ۱۱، بهار.
- قوام، عبدالعلی(۱۳۸۹). اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت.
- کشاورز شکری، عباس و صادقیان، هاجر (۱۳۹۲)، «سیاست خارجی و مواضع دولت‌های ایران و ترکیه درباره بحران سوریه»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال سوم، شماره چهارم، زمستان.
- محمودی، ابوالقاسم؛ گل افشانی، روزبه(۱۳۹۴). تحلیل ژئوپلتیکی مرز ایران و ترکیه علوم و فنون مرزی، شماره ۴۵.
- مختاری، بهروز؛ منتظری، حمیدرضا(۱۳۹۱). بررسی الگوهای تضاد و همکاری در روابط ایران و ترکیه، تاریخ روابط خارجی، شماره ۵۲.
- مرادیان، محسن(۱۳۸۵). برآورد استراتژیک ترکیه، تهران: مؤسسه ابرار معاصر.
- ملک محمدی، حمیدرضا(۱۳۸۵). ترکیه و اسرائیل دو ستون جدید منطقه‌ای، تهران: دانشگاه امام صادق.
- نجفی، داود و مسعودی‌نیا، حسین(۱۳۹۰). «سیاست خارجی نوین ترکیه و تهدیدهای امنیتی فراروی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه آفاق امنیت، سال چهارم، شماره سیزدهم، زمستان.
- هوشنگ مهدوي، عبدالرضا(۱۳۷۳). سیاست خارجی ایران در دوران پهلوي (۱۳۵۷-۱۳۰۰)، تهران: نشر البرز.
- هوشنگ مهدوي، عبدالرضـا(۱۳۷۵). تاریخ روابط خارجی ایران از ابتداي صفویه تا جنگ جهـانی دوم، تهران: امیرکبیر.
- وثوقی، سعید؛ رضایی، مسعود(۱۳۹۴). ملاحضات آمریکایی ترکیه در روابط با ایران، سیاست دفاعی، شماره ۳۹.
- Ayman, S. G. (2012). Regional Aspirations and Limits of Power-Turkish-Iranian Relations in the New Middle East. Etudes Helléniques/Hellenic Studies, 20(1), 85-114.
- Aras, B., & Karakaya Polat, R. (2008). From conflict to cooperation: Desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran. Security Dialogue, 39(5), 495-515.
- Aras, B. (2000). Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East. Middle East Policy, 7(3), 151-164.
- Aras, B., & Karakaya Polat, R. (2007). Turkey and the Middle East: frontiers of the new geographic imagination. Australian Journal of International Affairs, 61(4), 471-488.
Ayman, S. G. (2014). Turkey and Iran: Between friendly competition and fierce rivalry. Arab Studies Quarterly, 36(1), 6-26.
- Tahiroğlu, M., & Taleblu, B. B. (2015). Turkey and Iran: The Best of Frenemies. Turkish Policy Quarterly, 14(1), 123-134.

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید:
DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۲۰۴۰۵
شیرزادی، رضا؛ پورقربان، محمد؛ صمدی‌وند، حیدری؛ بهمن (۱۴۰۱)، «زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی ایران و ترکیه (۲۰۲۰-۲۰۰۰)» فصلنامهٔ پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س۱۲، ش۴، زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۳۳-۱۰۹.